«فرهیختگان» در گفت‌وگو با مدیران انتشارات کتب دانشگاهی بررسی کرد

دو نیمه متفاوت سال کرونایی انتشارات دانشگاهی

یگانه عرب
روزنامه‌نگار

با گذشت بیش از یک سال از شیوع ویروس کرونا، شرایط جدیدی در روندهای اجرایی آموزش به‌وجود آمد؛ به‌گونه‌ای که همه خودشان را برای کنار آمدن با بعضی تغییرات بنیادین و دائمی آماده می‌کنند. ساختارهای توزیع و انتشار کتاب در ایران، یکی از مواردی بود که با انتشار ویروس کووید-۱۹ لزوم تغییر رویکرد را در خود حس کرد؛ دیگر روش‌های ارسال کتاب، دسترسی به منابع و توزیع منابع اطلاعاتی با شیوه‌های قبل از کرونا ممکن و موثر نبود و ساختار صنعت نشر کشور تکانه‌های اساسی تغییر را در پیکر خود احساس کرد. صنعت نشر کتاب‌های دانشگاهی اما به‌عنوان جزء خاصی از ساختار صنعت نشر ایران، در این مدت شرایط متفاوت‌تری را نسبت به دیگر بخش‌های صنعت نشر تجربه کرد که نیازمند بررسی دقیق هستند. یکی از نخستین کارها برای بیان دقیق‌تر تاثیرات ویروس کرونا و ارائه گزارشی از چاپ و نشر کتاب‌های دانشگاهی در ایام کرونا، دسترسی روشن و دقیق به منابع آماری در این حوزه است. برای دسترسی به چنین آماری، به چند مرکز مربوطه سر زدیم؛ اما هیچ آماری تحت عنوان گزارشی از خروجی‌های چاپ و نشر کتاب‌های دانشگاهی و میزان فروش وجود ندارد تا بتوان کمیت‌های آن را اندازه‌گیری کرد. به این معنا که تعریفی از ناشر دانشگاهی برای کسب اطلاعات آماری وجود ندارد و یا ضریب خطا در این آمار بسیار بالا است؛ چراکه برخی از ناشران دانشگاهی مثل انتشارات دانشگاه تهران، کتاب‌هایی غیر از کتب دانشگاهی هم عرضه می‌کنند، یعنی کتاب‌های ترکیبی و از سوی دیگر انتشاراتی که هیچ ارتباطی با دانشگاه‌ها ندارند، کتاب‌های دانشگاهی عرضه می‌کنند. به‌دلیل این‌گونه تداخل‌ها، نمی‌توان آمار ثابتی از میزان فروش و چاپ و نشر کتاب‌های دانشگاهی داشت. حتی میان ناشران دانشگاهی هم درخصوص کیفیت تاثیرگذاری کرونا بر این صنعت، اختلاف‌نظرهایی اساسی هست و تنها کاری که می‌توان کرد چیدن این اطلاعات و حرف‌ها کنار هم است تا تصویری نسبتا کلی‌تر از این فضا به‌دست بیاید. نکته‌ای که به‌طور متفق‌القول در صحبت‌های ناشران دانشگاهی مختلف به آن اشاره می‌شود، رونق چشمگیر این صنعت در نیمه دوم سال ۱۳۹۹ است؛ طوری که حتی بعضی از ناشران وضعیت‌شان در این دوره را بهتر از دوران پیش از کرونا ارزیابی می‌کنند. درخصوص وضعیت نشر دانشگاهی و مقایسه آن با دوران پیش از کرونا، نقش تکنولوژی دیجیتال در انتشارات دانشگاهی دوران کرونا، بحران کپی‌های غیرمجاز، حمایت‌های دولت و دیگر موسسات از ناشران دانشگاهی و چشم‌انداز صنعت نشر دانشگاهی با توجه به وضعیتی که درحال حاضر پیدا کرده، با عباس حسینی‌نیک رئیس انجمن فرهنگی ناشران دانشگاهی، مرتضی زینعلی مدیر نشر جامعه‌نگر و حامد علی‌اکبرزاده رئیس سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی گفت‌وگوهایی کرده‌ایم که نظرات آنها را ذیل هرکدام از عنوان‌بندی‌های پنج‌گانه می‌خوانید.

مقایسه اوضاع نشر دانشگاهی در دوران کرونا و پیش از آن

با شیوع کرونا و تعطیلی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، خروجی‌های چاپ و نشر دانشگاهی تغییر و تحولات گسترده‌ای را به‌خود دید که در مقایسه با سال‌های گذشته از لحاظ اقتصادی ناشران این صنف را در مضیقه قرار داد و گاهی منجر به تعطیلی آنها شد. عباس حسینی‌نیک، رئیس انجمن فرهنگی ناشران دانشگاهی در این‌باره معتقد است: «ابتدا معلوم نبود این وضع چقدر طول می‌کشد، اما همچنان که این اپیدمی ادامه پیدا کرد و از پیش‌بینی‌هایی که می‌شد فراتر رفت، همه اجزا و شئونات جامعه سراغ این رفتند که خودشان را با وضعیت کرونا تطبیق دهند. در این شرایط نمی‌شد جایگاه منابع علمی و آموزشی در حوزه نشر دانشگاهی را نادیده گرفت و اگر کلاس‌ها هم حضوری برگزار نمی‌شد، ولی استاد و دانشجو منابع علمی را احتیاج داشتند. با این حساب فروش کتاب‌های دانشگاهی و علمی و تخصصی در فضای مجازی و از طریق اینترنت افزایش پیدا کرد.»

وی با بیان اینکه ناشرانی که از قبل این زیرساخت را داشتند، خیلی زود توانستند جایگزین کتابفروشی‌های تعطیل دانشگاهی شوند، افزود: «عموما دانشجویان و اساتید از این فروشگاه‌های کتاب خرید می‌کردند و پست هم فعالیت داشت. با اینکه کتابفروشی‌ها هم عموما یا تعطیل یا نیمه‌تعطیل بودند، درعین حال کتاب‌های منبع دانشگاهی به‌دست دانشجویان می‌رسید. طبیعی است که رونق وضع مانند زمان قبل از کرونا نباشد. به‌علاوه غیر از کتاب‌های فیزیکی، ناشرانی که در حوزه کتاب‌های الکترونیک فعالیت کرده بودند، در این دوره توانستند از زیرساخت‌هایشان استفاده کنند. البته تعداد ناشرانی که کتاب الکترونیک کار می‌کنند کم است، ولی همین چهار اپلیکیشنی که در حوزه کتاب الکترونیک فعال هستند، رونق اقتصادی خیلی بالایی دارند و به اینها توجه شد و اقبال عمومی بالا بود. به‌نظرم کرونا باعث شد که فاز و افق جدیدی در پیش‌روی ناشران و فعالان حوزه کتاب دانشگاهی باز شود.»

نوسانات قیمت کاغذ متضررشدن ناشران دانشگاهی در کرونا را دوچندان کرد

«کرونا تنها عامل موثر در وضعیتی که امروز صنعت نشر دانشگاهی پیدا کرده، نبوده است و از قبل هم چند عامل دیگر در این زمینه موثر بوده‌اند که کرونا مزید بر علت شد و تاثیر آنها را مضاعف کرد.» این جمله مرتضی زینعلی، مدیر نشر دانشگاهی «جامعه‌نگر» است که بیان می‌کند یکی از این عوامل، نوسانات قیمت کاغذ و مواد اولیه مرتبط با صنعت نشر بود. ارز یارانه‌ای که برای نشر دانشگاهی تخصیص داده شده بود هم به‌طور درستی در این زمینه مصرف نشد. از طرف دیگر تحریم‌ها پیش از شیوع کرونا بر صنعت نشر ما تاثیر گذاشته بودند و از جمله قیمت‌های مربوط به کاغذ و زینک را بالا بردند. درحالی که چنین وضعیت بغرنجی برای ناشران دانشگاهی وجود داشت، کرونا هم از راه رسید.

وی همچنین اشاره می‌کند که در ابتدای شیوع کرونا وضعیت بسیار مبهمی وجود داشت و عدم‌قطعیت در آنچه پیش خواهد آمد، اجازه تصمیم‌گیری و برنامه‌های بلندمدت را به ناشران می‌داد. هنوز مشخص نبود که با این وضعیت، دانشگاه‌ها تعطیل خواهد شد یا به کار خودشان ادامه می‌دهند؛ این وضعیت مبهم بعد از اسفند ۹۸ به‌وجود آمد و بالاخره در آبان سال ۱۳۹۹، ترم سال بعد با یک ماه تاخیر آغاز شد و مقداری وضعیت نشر را بهتر کرد. ما تلاش کردیم از همین فرصت به‌وجود آمده حداکثر استفاده را کنیم و با یک فعالیت آهسته و پیوسته، تا جایی که ممکن است نیروهایمان را نگه داریم. پس از شروع کلاس‌ها در آبان، از آذرماه بود که دانشجویان دیدند کلاس آنلاینی وجود ندارد و کم‌کم به‌سمت خرید کتاب‌های دانشگاهی آمدند و اوضاع مقداری بهتر شد.

کپی غیرقانونی از کتاب‌ها، دسترسی دانشجویان به کتاب را بیش از پیش کمرنگ کرد

حامد علی‌اکبرزاده، رئیس سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی نیز درباره مقایسه تغییر و تحولات چاپ و نشر کتاب‌های دانشگاهی در دوران کرونا و قبل از آن می‌گوید: «مهم‌ترین اتفاقی که برای ناشران دانشگاهی در شرایط کرونا رخ داد، تعطیلی دانشگاه‌ها بود. درحالت عادی هم نسبت استفاده دانشجویان از کتاب به تعداد دانشجوها بسیار کم بود که این موضوع نیز دلایل مختلفی داشت. خیلی از استادان براساس جزوه مطالب درسی دانشگاهی را پیش می‌بردند، فایل کتاب‌ها به‌صورت غیرقانونی در اختیار دانشجویان قرار می‌گرفت و این دلایل موجب شده بود که استفاده از کتاب برای دانشجوها تاحدی کمرنگ شود و با شیوع کرونا این مشکل دوچندان شد و بازار تهیه فایل‌های غیرقانونی کتاب افزایش پیدا کرد. تعطیلی صنف کتابفروشی‌ها، افزایش قیمت کاغذ و مشکلات اقتصادی متاثر از کرونا موجب شد که نشر دانشگاهی بیشتر از دیگر بخش‌های نشر کشور متضرر شود.»

علی‌اکبرزاده یک‌سال و دوماهی که از شیوع کرونا گذشت را سال سختی برای فعالیت ناشران دانشگاهی دانست؛ «البته این وضعیت برای ناشران عمومی از یک جهاتی بهتر بود، به‌ویژه برای آنهایی که از قبل توانسته بودند در فضای دیجیتال فعالیت داشته‌باشند.» وی همچنین عنوان کرد که انتشارات سازمان جهاد دانشگاهی نیز از این قاعده مستثنی نبود و لطمه بسیاری از جریان شیوع کرونا در کشور دید، مخصوصا در ۶ ماهه ابتدایی سال گذشته که حساسیت‌های بیشتری برای خرید کتاب وجود داشت اما کم‌کم روند کار تغییر کرد. همچنین علی‌رغم اینکه انتشارات وابسته به سازمان جهاد دانشگاهی است، اما بودجه کم و محدودی دارد و ۲۰ درصد از بودجه دولتی سهم می‌برد و ۸۰ درصد از بودجه را باید خود انتشارات تامین کند که این تامین بودجه در شرایط کرونا اقدامی سخت و عجیب بود. البته انتشارات سازمان جهاد دانشگاهی در ۶ ماهه دوم سال گذشته توانست مشکلات ۶ ماهه اول سال را جبران کند و به‌نوعی پشت سر بگذارد.

وی در ادامه با ذکر این نکته که انتشارات جهاد دانشگاهی سال گذشته به‌لحاظ تعداد عناوین کتاب، بیشترین عنوان را در طول ۴۰ سال فعالیت انتشارات جهاد دانشگاهی داشت، افزود: «در دوران کرونا بیش از ۶۰۰ عنوان کتاب در مجموعه شعب انتشارات جهاد دانشگاهی چاپ شد.»

ناشران دانشگاهی و معضل کپی‌های غیرمجاز

دربحبوحه دست‌وپنجه نرم کردن ناشران دانشگاهی برای تداوم حیات و فعالیت خود در شرایطی که هیچ شناختی از ویروس کرونا برای مردم وجود نداشت و رویکردی نیز از سوی خود ناشران دانشگاهی برای تغییر روند فروش کتاب نبود، کپی‌های غیرمجاز و سرقت از کتاب‌های دانشگاهی بدون رعایت حقوق ناشر افزایش چشمگیرتری پیدا کرد و فایل کتاب‌ها با کپی‌های غیرقانونی در اختیار دانشجویان قرار می‌گرفت که این امر خرید کتاب و حقوق ناشر را زیر پا می‌گذاشت. حسینی‌نیک این معضل را این‌طور تشریح می‌کند که برای اینکه جامعه از منافع تولید علم بهره‌مند شود، حق دارد به سهولت از امکانات علمی و فرهنگی جامعه استفاده کند و از طرف دیگر تخلفاتی درخصوص کپی‌های غیرمجاز از کتاب‌های دانشگاهی صورت می‌گیرد که نقض حقوق پدیدآورندگان و ناشران را در پی دارد. اگر بخواهیم جمع اینها را مدنظر قرار دهیم، باید چند راهکار را پیش‌بینی کنیم. پیشگیری اول این است که اصولا بایستی مخاطبان، به‌خصوص مخاطبان کتاب‌های تخصصی و دانشگاهی آموزش ببینند و اطلاع داشته‌باشند که یک کتاب دانشگاهی که تالیف یا ترجمه می‌شود، چندین سال طول می‌کشد. اگر در بحث کتاب و فایل pdf، حق‌الزحمه پدیدآورنده و یا ناشر که در آن حوزه سرمایه‌گذاری می‌کنند پرداخت نشود، هم از جهت اخلاقی خلاف است و هم از جهت قانونی و هم شرعی و دینی.

وی افزود: «نکته دوم اینکه از طرف ناشران و پدیدآورندگان هم باید منافع جامعه درنظر گرفته شود. اولا دولت باید تسهیلات لازم برای تولید یک کتاب دانشگاهی به نسبت ارزان قیمت‌تر را ارائه دهد؛ چه اینکه می‌دانیم کاغذ به‌شدت گران شده است و طبیعتا قیمت کتاب هم فراتر از توان عمومی دانشجویان بالا می‌رود. ثانیا چیزی که ناشران و پدیدآورنده‌ها باید توجه داشته باشند این است که نوع قیمت‌گذاری‌شان باید رعایت حال و وضعیت دانشجویان را هم بکنند. تا حدی بی‌انصافی‌هایی در این حوزه اتفاق می‌افتد و کتاب‌ها بدون حساب و کتاب و خارج از عرف قیمت می‌خورند که این اشتباه است و دودش در چشم خود ناشران و پدید آورنده‌ها هم می‌رود.»

به‌گفته رئیس انجمن فرهنگی ناشران دانشگاهی کتاب فیزیکی باید ویترین داشته باشد و در شهرستان ویترین کتاب کم است و برای کتابفروشی‌ها این که بخواهند این کتاب‌های گران را تهیه کنند، صرفه اقتصادی ندارد. بنابراین مخاطبان متخصص دانشگاهی ما مجبورند با ناشر مکاتبه کنند یا تماس بگیرند تا کتاب برایشان پست شود. پس موضوع کپی‌های غیرمجاز، فقط مساله قیمت نیست. دسترسی کتاب هم مساله است که باید با برگزاری نمایشگاه‌های مجازی کتاب، ایجاد کتابفروشی‌های اینترنتی و امثال آنها، گسترش خدمات به‌نحوی باشد که مشکلات را حل کند و تاحدودی هم دولت یارانه‌ای بگذارد که کتاب را در دسترس علاقه‌مندان در سراسر کشور قرار دهد.

ناشران دانشگاهی دست به گریبان با سارقان کپی‌های غیرمجاز کتب

زینعلی نیز در این‌باره معتقد است: «یکی از مسائلی که در ارتباط با نشر دانشگاهی در دوران کرونا کنترل نشد، فضای مجازی بود. در این فضا بسیاری از کتاب‌های دانشگاهی به‌صورت pdf منتشر شد و در دسترس همه قرار گرفت که این کار یا از سر ناآگاهی بود یا سرقت ادبی. یک‌سری از افراد در تهران و شهرستان‌ها آمدند و کتاب‌های دانشگاهی را به‌صورت فایل منتشر کردند و افراد دیگری هم آنها را کپی کردند. البته وضعیت به‌وجود آمده بر اثر کرونا روی مساله کپی‌رایت تاثیرات دیگری هم داشت که می‌توان جنبه‌های مثبتی هم در آن پیدا کرد.» وی یکی از این جنبه‌های مثبت را تعطیل‌شدن یک مرکز بزرگ برای کپی‌های غیرمجاز کتاب‌های دانشگاهی که در خود دانشگاه‌ها قرار داشت، دانست و اشاره کرد: «در اکثر دانشگاه‌ها بخشی وجود داشت با عنوان انتشارات که کتاب‌های درسی به آنجا برده می‌شد و از صفحات مربوطه یا تمام صفحات آن به دانشجویان فتوکپی داده می‌شد. با شیوع کرونا و تعطیل‌شدن کلاس‌های حضوری، این بساط هم برچیده شد. در تحقیقات میدانی که من و بسیاری از همکاران انجام دادیم، به این نتیجه رسیدیم که تقریبا ۹۰ درصد از دانشگاه‌های کشور چنین بخشی را دارند؛ یعنی یک اتاق را با مبالغ بالا به شخصی اجاره داده‌اند که برای دانشجویان از کتاب‌ها و جزوات کپی می‌گیرد. با شیوع کرونا و آنلاین‌شدن کلاس‌ها، آن قضیه برچیده شد و افرادی که در فضای مجازی کتاب‌ها را بارگذاری می‌کنند، گروه دیگری هستند که باید با آنها برخورد جداگانه‌ای صورت گیرد.»

نواقص حقوق مالکیت فکری و معنوی راهی برای افزایش کپی‌های غیرمجاز در کرونا

رئیس انتشارات سازمان جهاد دانشگاهی نیز این‌طور توضیح می‌دهد که به‌طور کلی بحث حقوق مالکیت فکری و معنوی نه‌تنها در حوزه نشر بلکه در تمامی آثار فرهنگی و هنری با مشکلاتی مواجه است که باید برطرف شود. قوانین موجود در این زمینه اجرایی نمی‌شود و تنها راه مقابله با سرقت و کپی‌های غیرمجاز از کتاب‌های دانشگاهی در دانشگاه‌ها که در اکثر مواقع نیز توسط بخش زیراکس و یا انتشارات دانشگاه‌ها صورت می‌گیرد و در ایام کرونا نیز این اقدام افزایش پیدا کرده است، برطرف شدن نواقص قانونی حقوق مالکیت فکری و معنوی و ورود متولیان امر و دستگاه‌های نظارتی برای برخورد با متخلفان است. وی همچنین بیان می‌کند برخی معتقدند که انتشار نسخه الکترونیکی کتاب به‌شکل غیرقانونی ضربه چندانی به فروش کتاب به‌صورت فیزیکی نمی‌زند؛ بلکه باعث می‌شود که آن اثر با اقبال بیشتری روبه‌رو شود.

کرونا، کتاب‌های دانشگاهی و فضای دیجیتال

با شیوع کرونا، دنیا دیگر نمی‌توانست به شکل و شیوه قبل ادامه حیات داشته باشد و تمام ابعاد جامعه دیگر باید با امر تکنولوژی و حضور در فضای دیجیتال و آنلاین عجین می‌شدند. صنعت نشر به‌ویژه نشر دانشگاهی نیز از این جریان مستثنی نبود و دسترسی به منابع، خرید کتاب، شیوه ارائه منابع اطلاعاتی رنگ و بوی دیجیتالی به خود گرفت. رئیس انجمن فرهنگی ناشران دانشگاهی حضور صنعت نشر دانشگاهی در فضای دیجیتال را این‌طور توصیف می‌کند که در کتاب الکترونیک اصلا تعداد صفحه مهم نیست همین‌طور حجم کتاب. مصرف کاغذ و مقوا و محدودیت زمانی و مکانی ندارد و فایل‌ها می‌توانند در آن‌واحد در هر جای دنیا قابل استفاده و مزایای مختلف بسیاری داشته باشد که اینها به‌خصوص جذابیتش برای کتاب‌های دانشگاهی بیشتر است. در کتاب دانشگاهی که یک بحث جدی و علمی و تخصصی مطرح است، دانشجو و خواننده نیاز به جست‌وجوهای پیشرفته و مقایسه با متون مختلف دارد. طبعا قیمت کتاب الکترونیک ارزان‌تر از کتاب کاغذی خواهد بود. اینطور نیست که رایگان باشد. گاهی در دنیا کتاب الکترونیک از کتاب کاغذی هم گران‌تر است؛ به‌خاطر مزایایی که عرض کردم. اما به هر حال به‌طور متوسط بین ۳۰-۴۰ درصد، کتاب الکترونیکی ارزان‌تر از کتاب کاغذی است. بنابراین این کتاب الکترونیکی می‌تواند خیلی برای بخش دانشگاهی جذابیت داشته و مفید باشد.

وی با اشاره به چند نکته مهم برای حضور نشر دانشگاهی در فضای دیجیتال عنوان می‌کند: «یکی اینکه ناشران ما خیلی استقبالی از این کتاب‌های الکترونیک نمی‌کنند و اعتمادی به تبلیغاتی که برای کتاب‌های الکترونیک صورت می‌گیرد ندارند و تصور می‌کنند قفل‌ها به‌سادگی شکسته می‌شوند و سرمایه آنها از بین می‌رود. این به‌نظرم دیدگاه اشتباهی است چون هم قفل‌گذاری‌های امروز پیشرفته است و هم اینکه ما به‌طور نسبی می‌توانیم آموزش‌هایی بدهیم که جامعه مخاطبان به‌دنبال شکستن قفل و دست‌اندازی به این مسائل نباشند. به هر حال امروز خیلی از کتاب‌های دانشگاهی و کتاب‌های علمی را به‌طور غیرقانونی می‌بینید که در فضای مجازی وجود دارد. پس ناشران ما باید توجه کنند که چه بهتر اگر مخاطب ما در فضای مجازی بتوانند با یک قیمت ارزان‌تری نسبت به کتاب فیزیکی کتاب را به‌طور قانونی دریافت کند. اگر این کار را انجام ندهیم زمینه را برای تخلف فراهم کرده‌ایم.»

نسخه دیجیتال کتاب‌های دانشگاهی کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد

زینعلی در این‌باره توضیح می‌دهد که در حوزه کتاب‌های دیجیتال، کتاب‌های عمومی نسبت به کتاب‌های دانشگاهی مورد استقبال بیشتری هستند. کتاب‌های دانشگاهی عموما با حجم بالا، مثلا ۶۰۰ یا ۷۰۰ صفحه و با لحن درسنامه‌ای منتشر می‌شوند و نسخه دیجیتال آنها کمتر مورد استقبال قرار می‌گیرد. مثلا به‌طور ویژه در رشته پزشکی که کتاب‌های کاغذی با کیفیتی وجود دارد، می‌توان دید که دانشجویان از نسخه‌های دیجیتال استقبال چندانی نمی‌کنند و می‌شود نتیجه گرفت که ما تا جا افتادن استفاده از کتاب‌های دانشگاهی دیجیتال، فاصله زیادی داریم. مخاطبان کتاب‌های دانشگاهی هم کسانی نیستند که از این نوع آثار استقبال چندانی کنند. طبق آماری که تا قبل از کرونا وجود داشت، سالیانه ۱۰ تا ۱۲ کتاب بیشتر به این شکل منتشر نمی‌شدند.

وی ادامه داد: «حالا شاید این آمار مقداری بالاتر رفته باشد اما هنوز به‌حدی نرسیده که بتوان روی آن حساب کرد. اگر هم دانشجویانی باشند که از کتاب‌های دیجیتال در فضای مجازی استقبال کنند ولی تعداد آنها هنوز به‌حدی نیست که برای ناشران دانشگاهی به‌لحاظ سرمایه‌گذاری صرفه داشته باشد. البته من فکر می‌کنم که شیوه آموزش در سال‌های آینده تغییراتی خواهد کرد و باعث می‌شود که کتاب‌ها و منابع درسی هم تحولاتی را به خودشان ببینند. بر این اساس ممکن است در آینده استقبال بسیار بیشتری از کتاب‌های تصویری یا صوتی داشته باشیم که این موقعیت ناشران را هم تغییر می‌دهد. برای حرکت به این سمت لازم است که ابتدا دولت و نهادهای بالادستی تصمیمات زیرساختی کلانی بگیرند تا در مرحله بعد ناشران هم بر همان اساس حرکت کنند، مثلا قانون کپی‌رایت هنوز در ایران به جهت الزامات فعالیت در فضای مجازی به‌روز نشده است و زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری به این شکل لازم و در سطح ملی ایجاد نشده‌اند.»

بی‌اعتمادی ناشران دانشگاهی برای ورود به فضای دیجیتال؛ نبود حامی مالی قوی

رئیس انتشارات سازمان جهاد دانشگاهی در این باره متذکر می‌شود که کتاب‌های دانشگاهی به نسبت کتاب‌های عمومی برای ورود به عرصه دیجیتال فضای متفاوت‌تری را تجربه می‌کنند. اگر درصد موفقیت در نشر کتاب‌های عمومی، کودک و نوجوان، مذهبی و... از طریق پلتفرم‌ها و فضای مجازی بالا باشد، اما در نشر کتاب‌های دانشگاهی این درصد بسیار پایین است و به‌دلیل ویژگی خاص کتاب‌های دانشگاهی آن هم در برخی از رشته‌هایی چون پزشکی، فنی-مهندسی، هنر و معماری است که امکان دیجیتال‌کردن آن سخت و گاهی شاید غیرممکن باشد، اما چاره‌ای نیست و باید به این سمت حرکت کرد.

به‌گفته وی، پس از اتمام کرونا، مردم دوباره به‌سمت کتاب‌های کاغذی حرکت می‌کنند و کتاب فیزیکی به‌راحتی از میان نخواهد رفت. حداقل تا ۴۰ سال آینده عمده فروش کتاب از کتاب‌های کاغذی خواهد بود نه دیجیتالی، کمااینکه درحال حاضر نیز ۹۰ درصد فروش کتاب در شرایط کرونایی از کتاب کاغذی است.

علی‌اکبرزاده مشکل جدی بی‌اعتمادی ناشران برای ورود به عرصه دیجیتال را نبود حامی جدی مالی همچون دیگر ناشران عمومی می‌داند و معتقد است: «در پس این حمایت‌ها دیدگاه‌های فکری خاصی وجود دارد و به‌دلیل ترویج آن فکر و دیدگاه، اسپانسرهای مالی از ناشران حمایت می‌کنند، افکاری که بعضا به‌صورت رسمی در کشور مورد اقبال نیستند. به‌طور مثال هنوز هم در کشور حامی کتاب‌هایی که ایده‌های چپ را ترویج کنند، وجود دارد و این موضوع غیرقابل انکار است اما ناشران دانشگاهی این‌طور نیستند و صرفا کتاب درسی تولید می‌کنند و به‌دلیل اینکه حامی مالی ندارند، ضربه‌های سنگین‌تری را متحمل می‌شوند. به‌طور کلی صنف نشر، صنف محجوب و پاکی است و در میان آن کار ناشران دانشگاهی سخت‌تر است.»

ادامه در صفحه ۵

ادامه از صفحه ۴

کمک به ناشران دانشگاهی در دوره بحران

اما حالا صنعت نشر کشور به‌ویژه نشر دانشگاهی که موضوع این گزارش است، چطور باید با چالش‌های بیان‌شده به حیات فعالیت‌هایش ادامه دهد و از خطر تعطیلی در امان بماند؟ طبیعتا حمایت نهادهای ذی‌ربط و به‌ویژه سیاستگذاری‌های مشخص و دقیق دولت در راستای حمایت از صنعت نشر و ناشران همچون کاهش نوسانات قیمت کاغذ، توزیع عادلانه یارانه چاپ و نشر و برگزاری نمایشگاه‌های کتاب و... می‌تواند کمی از زیان‌های تحمیلی به ناشران را بکاهد. حسینی‌نیک با بیان اقدامات انجمن فرهنگی ناشران دانشگاهی برای حمایت از ناشران این صنف می‌گوید: «انجمن فرهنگی ناشران کتاب دانشگاهی بر حسب وظیفه و اساسنامه خود، خدمات ویژه‌ای به حوزه کتاب دانشگاهی ارائه می‌کند که در دوره کرونا سه سرفصل اصلی داشته است. نخست برگزاری دوره‌های آموزشی برای ناشران است. در این انجمن سیستم وبینار مخصوصی وجود دارد که کمتر در انجمن‌ها و اتحادیه‌های دیگر به این نحو استفاده شده است. همچنین یک سیستم Ims آموزشی مخصوص انجمن نیز وجود دارد و دائما سمینارها و کلاس‌هایی مانند حقوق نشر و یا کتاب الکترونیک برگزار می‌کند. دو دوره همایش جشنواره کتاب دانشگاهی در همین ایام کرونا توسط انجمن برگزار شد.»

وی افزود: «سعی کرده‌ایم جامعه نشر دانشگاهی را آموزش دهیم و کمک کنیم به اینکه اینها خودشان بتوانند موسسات‌شان را مدیریت کنند و از این بحران خارج شوند. ثانیا برای تسهیل موضوع عرضه کتاب دانشگاهی، پورتال نشر دانشگاهی (به اختصار پند) را از حدود یک‌سال پیش افتتاح کرده‌ایم و این پورتال حدود ۱۵۰ ناشر دانشگاهی که ناشران دولتی مانند دانشگاه تهران و شهید بهشتی و علامه و سمت و مرکز نشر دانشگاهی و پژوهشگاه‌های مختلف، چه ناشران خصوصی و چه دانشگاهی را تا الان در خودش جمع کرده است. هرکدام از این ناشران خودشان در این پورتال صفحه دارند و می‌توانند اطلاعات‌شان را در اینجا به‌روز کنند و کتاب‌های جدیدشان و کارهای جدیدشان را به مخاطبان اعلام کنند و بین همه این ۱۵۰ ناشر که نزدیک ۴۰ هزار عنوان کتاب است، به‌صورت یک سیستم جست‌وجوی پیشرفته و کامل عمل می‌کند.»

رئیس انجمن ناشران دانشگاهی در ادامه بیان می‌کند: «ایجاد بانک اطلاعات کتاب دانشگاهی بزرگ‌ترین خدمتی است که می‌شد انجام داد و حتی بعد از دوره کرونا گسترش آن می‌تواند تنها مرکز علمی و بانک اطلاعات کتاب دانشگاهی کشور را ایجاد کند. گام سوم مساله کتاب الکترونیک است. در این گام دوم که پورتال را ایجاد کرده‌ایم در اسفندماه هشتمین نمایشگاه تخصصی کتاب دانشگاهی و اولین دوره از جهت مجازی بودن، نمایشگاه مجازی کتاب دانشگاهی را در اسفندماه برگزار کردیم و خود ناشران ۲۵ درصد تخفیف دادند و هزینه پست را از پنل پستی با تخفیف و یارانه استفاده کردیم. این زیرساخت الان وجود دارد که در مقاطع مختلفی مانند اول هر ترم تحصیلی و هر زمانی که مناسبتی باشد، می‌شود نمایشگاه تخصصی کتاب دانشگاهی گذاشت. ساختمان آماده است و فقط یک اعلان عمومی می‌خواهد.»

حمایت از ناشران دانشگاهی در دوره بحران

مدیر نشر دانشگاهی «جامعه‌نگر» نیز معتقد است: «از اسفند ۹۸ تا آبان ۹۹ فروش ما به‌حدی بود که صرفا می‌توانستیم گذران امور را داشته باشیم و سوددهی آنچنانی نداشتیم. با وجود تحریم‌ها و تورم که بر کشور ما حاکم بود، آن میزان فروشی که ما داشتیم، جوابگوی نیازهایمان نبود، اما از آبان و به‌خصوص آذر ۹۹ به‌بعد با یک صعود بسیار خوبی روبه‌رو بودیم و می‌شود گفت کتاب‌هایی را داشتیم که فروش آنها در این دوره بی‌سابقه بود و استقبال همچنان ادامه دارد. اما مشکل اینجاست که از طرفی ما ناشران می‌دویم و از طرفی تورم با سرعت بیشتری پیش می‌رود و ما به آن نمی‌رسیم.»

زینعلی ادامه داد: «یک خصوصیت صنعت نشر این است که وقتی کتابی قیمت می‌خورد، تا همیشه باید به همان قیمت پشت جلد فروخته شود، مثلا کتاب‌هایی که ما در سال‌های ۹۸ یا ۹۹ چاپ کردیم، با یک قیمت خاصی تعیین شده‌اند و با ورود به سال ۱۴۰۰، با اینکه دولت به نرخ اکثر چیزها ۲۵ یا ۳۰ درصد اضافه کرده است، کتاب‌ها همچنان باید با بهای قبلی عرضه شوند. این درحالی است که مواد اولیه کتاب هم با گذشت زمان گران‌تر می‌شوند. مثلا کاغذ در سال ۹۹، بالای پانصد تومان بود و با رسیدن به بهار ۱۴۰۰ به بالای هفتصد تومان رسید. این چیزها باعث می‌شود که با وجود صعودی که بعد از آذرماه ایجاد شد و می‌توانست ضررهای رکود ۸ ماه قبل از آن را تا حدی جبران کند، با ورود به سال ۱۴۰۰ و جا ماندن قیمت کتاب از متوسط تورم کشوری، ناشران متحمل ضررهایی شوند. اینها مواردی است که با سیاستگذاری‌های دولت قابل حل است. مثلا در بعضی از کشورهای دنیا، کتاب در پشت جلد آن قیمت‌گذاری نمی‌شود و آن را با نرخ روز عرضه می‌کنند.»

گرانی کاغذ نیازمند حمایت دولت از صنعت نشر دانشگاهی است

علی‌اکبرزاده نیز در این باره می‌گوید: «برای حمایت از ناشران دانشگاهی و به‌طور کل صنعت نشر دانشگاهی، دولت باید اقدامات موثرتری انجام دهد که اجرایی نشد. البته بسیاری از این اقدامات به‌طور خاص شاید مرتبط با وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی هم نباشد و دولت به‌دلیل درگیری با مشکلات اقتصادی نتوانسته آنها را انجام دهد. مساله امروز حوزه نشر، کاغذ است که متاسفانه به‌دلیل اینکه از سال گذشته هیچ واردات کاغذی انجام نشده و بستری هم از تولید در داخل کشور فراهم نبوده است، قیمت کاغذ سر به فلک گذاشته و قیمت‌گذاری کتاب هم سخت شده است. این حمایتی است که می‌توان از ناشران به‌ویژه ناشران دانشگاهی انجام داد.»

چشم‌انداز صنعت نشر دانشگاهی در دوران پس از کرونا

حذف کتاب‌های کاغذی امکان‌پذیر نیست

حال باید دید که با چیدمان تکه‌هایی از پازل تغییر و تحولات صنعت نشر دانشگاهی در دوران کرونا، چه چشم‌اندازی برای سال‌جاری و یا حتی در دوران پس از کرونا برای صنعت نشر دانشگاهی و روندی که طی خواهد کرد، متصور است؟ حسینی‌نیک حذف کردن نسخه‌های فیزیکی از کتاب‌های دانشگاهی را امری ناممکن می‌داند و بیان می‌کند: «اگر نقاطی از دنیا را که تحولات علمی در آنها سرعتش بیشتر از ایران است بررسی کنید، می‌بینید از حدود ۱۵ سال پیش که بحث کتاب الکترونیک و ایبوک مطرح شده، اگرچه رشد کتاب‌های الکترونیک و حتی صوتی در جوامع پیشرفته بالا بوده، ولی همچنان کتاب‌های فیزیکی و کاغذی هم دارای رشد است و این روند متوقف نشده و کتاب‌های الکترونیک و کتاب‌های صوتی و مانند آن، ظرفیت‌های جدیدی ایجاد کرده‌اند نه اینکه ظرفیت‌های قبلی را اشغال کنند و این ظرفیت جدید متشکل از کسانی بوده که از جهت اقتصادی و مالی توان خرید کتاب فیزیکی که گران‌تر بوده است را نداشته‌اند.»

وی افزود: «امروز هم تا آخرین نمایشگاه کتاب فرانکفورت که شرکت داشته‌ام، هنوز از ۸ سالنی که به نمایشگاه کتاب اختصاص پیدا می‌کند یک سالن بیشتر به کتاب الکترونیک اختصاص نداده‌اند. کتاب فیزیکی همچنان پابرجاست و اقبال عمومی نسبت به آن زیاد است. حتی خیلی‌ها که فایل الکترونیکی و pdf دارند، به چاپخانه‌ها مراجعه می‌کنند که آن را تبدیل به کاغذ کنند. دلایل متعددی از جهت روانی و بصری و تمرکز و مسائل دیگر وجود دارد که باعث‌شده مطالعه به‌نحوی با این کتاب کاغذی عجین شود.»

به‌گفته رئیس انجمن فرهنگی ناشران کتاب دانشگاهی، به هر حال متاسفانه در کشور ما زیرساخت کتاب الکترونیک عقب‌تر از سایر نقاط دنیا بود و وقتی کرونا آمد، لااقل در بخش دانشگاهی می‌شود گفت تقریبا هیچ کاری در حوزه کتاب الکترونیک انجام نداده بودیم و موارد متعددی را مشاهده می‌کردم که حتی در مقابل کتاب‌های الکترونیک مقاومت‌هایی صورت می‌گرفت و هنوز هم می‌گیرد. در عین حال که کتاب فیزیکی ناشران در معرض تکثیرهای غیرقانونی قرار گرفته و خیلی از کتاب‌های خوب دانشگاهی امروز به‌طور غیر قانونی در دسترس است، در عین حال ناشران امروز اعتماد کافی به فضای مجازی و کتاب الکترونیک ندارند و این یکی از نقاط ضعف و مسائل مهم جامعه نشر دانشگاهی است که به‌نظرم این مقاومت یا حساسیت بی‌مورد است. کتاب دانشگاهی الکترونیک با کتاب عمومی و داستان الکترونیک متفاوت است؛ چون مزایایی دارد که با توجه به امکان جست‌وجو و یادداشت‌گذاری و مقایسه و تطبیق مطالب به‌دست می‌آید.»

چشم‌انداز؛ کیفیت کتاب‌های درسی و نقش وزارتخانه‌های دولتی

زینعلی در پاسخ به چشم‌انداز متصور از آینده صنعت نشر دانشگاهی در دوران کرونا می‌گوید: «با شیوع کرونا استفاده از جزوه‌ها در دانشگاه‌ها کمتر شد. دیگر به آن شکل که یکی از دانشجویان نکته‌های درسی استاد را یادداشت‌برداری کند و برای بقیه از روی آن کپی تهیه شود، مثل سابق وجود ندارد. از طرف دیگر چون کلاس‌ها آنلاین است، امتحانات هم نسبت به گذشته اهمیت کمتری پیدا می‌کنند؛ اما مساله‌ای که پیش می‌آید این است که دانشجو می‌ترسد با پایان دوره تحصیلش، حتی اگر نمره قبولی را کسب کرده باشد، از لحاظ دانش و معلومات به حد نصاب کافی نرسیده باشد و هنگام کار به مشکل برخورد کند. از این جهت آنها خودجوش به‌سمت استفاده از کتاب می‌آیند تا این خلأ آموزشی را پر کنند و سواد کافی را به‌دست بیاورند.»

مدیر نشر «جامعه‌نگر» همچنین معتقد است: «اینها همه نیاز به کتاب دانشگاهی را بیش از پیش به‌نظر می‌رسانند، اما حتی قبل از کرونا هم می‌دیدیم که بعضی اساتید کتاب‌های خودشان را به دانشجویان عرضه می‌کردند و یا با ترجمه‌های متعددی به‌عنوان منابع مواجه بودیم که همخوانی متناسبی با بستر بومی ما نداشتند. با شیوع کرونا استفاده از جزوه‌ها در دانشگاه‌ها کمتر شد.»

چشم‌انداز؛ اقتصاد صنعت نشر به‌ویژه نشر دانشگاهی در گرو وضعیت اقتصادی کلان کشور

علی‌اکبرزاده چشم‌انداز صنعت نشر و در ذیل آن نشر دانشگاهی در شرایط کرونایی و پس از آن را وابسته به آینده حوزه اقتصادی کشور می‌داند و می‌گوید: «باید دید که اقتصاد کشور در سال جاری و سال‌های آینده به چه سمت و سویی پیش می‌رود. هرچه وضعیت اقتصادی کشور نرمال و خوب باشد، مشکلات واردات کاغذ، توزیع عادلانه یارانه و... به‌خوبی انجام شود، قطعا اهالی صنعت نشر به‌ویژه ناشران دانشگاهی در تمامی امور چاپ و نشر فعالیت ثمربخشی خواهند داشت.»